

MODLITWA KOŚCIOŁA

8

**MISTERIUM
PASCHALNE
W POLSCE**

Franciszek Małaczyński OSB

MISTERIUM PASCHALNE W POLSCE

Polskie zwyczaje liturgiczne
w Święte Triduum ukrzyżowania,
pogrzebu i zmartwychwstania Chrystusa

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Redaktor serii: Szymon Hiżycki OSB

Opracowanie graficzne: Jan Nieć

Na okładce wykorzystano stronicę z *Sakramentarza tynieckiego*

Imprimatur: Kuria Metropolitalna
Nr 2341/2006, Kraków, dnia 14.08.2006 r.
† Jan Zając, wikariusz generalny
Ks. Kazimierz Moskała, wicekanclerz
O. Tomasz M. Dąbek OSB, cenzor

Superiorum permissu: Opactwo Benedyktynów
L.dz. 136/2006, Tyniec, dnia 4.08.2006 r.
† Bernard Sawicki OSB, opat tyniecki

Wydanie trzecie – Kraków 2014

ISBN 978-83-7354-508-3

© TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37
30-398 Kraków
tel. +48 (12) 688-52-95
tel./fax +48 (12) 688-52-91
e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa: TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów
druk@tyniec.com.pl

Spis treści

SKRÓTY UŻYWANE W TEKŚCIE	7
BIBLIOGRAFIA	9
WPROWADZENIE	17
1. Triduum Paschalne.....	19
2. Rozwój obrzędów złożenia do grobu, podniesienia krzyża i Eucharystii.	24
A. Obrzędy złożenia do grobu i podniesienia krzyża w Kościołach wschodnich.....	25
B. Obrzędy pogrzebu, podniesienia krzyża i Eucharystii w Kościele zachodnim.....	31
3. Nawiedzenie grobu w Kościele zachodnim	38
4. Źródła do poznania liturgii Wielkiego Tygodnia w Polsce.....	41
Rozdział I	
ZŁOŻENIE I PODNIESIENIE KRZYŻA AŻ DO WIEKU XV	47
1. Złożenie krzyża	48
2. Podniesienie krzyża	58
3. Nawiedzenie grobu.....	66
4. Pochodzenie obrzędów złożenia i podniesienia krzyża w diecezjach Polski.....	70
Rozdział II	
ZŁOŻENIE DO GROBU I PODNIESIENIE KRZYŻA I EUCHARYSTII W WIEKU XVI	73
1. Złożenie krzyża i Eucharystii w grobie.....	73
2. Podniesienie z grobu krzyża i Eucharystii.	81

Rozdział III

WYSTAWIENIE I PODNIESIENIE EUCHARYSTII Z GROBU

- OD XVII WIEKU DO NASZYCH CZASÓW 87
- 1. Wystawienie Eucharystii w monstrancji
w Grobie Pańskim. 88
- 2. Podniesienie Eucharystii z Grobu Pańskiego
i procesja rezurekcyjna 94

Rozdział IV

LITURGICZNE I DUSZPASTERSKIE ZNACZENIE

- GROBU PAŃSKIEGO W CZASIE ŚWIĘTEGO TRIDUUM. 103
- 1. Znaczenie Grobu Pańskiego w liturgii
Wielkiego Piątku oraz Wielkiej Soboty 105
- 2. Wystawienie Eucharystii w Grobie Pańskim. 108
- 3. Uroczysta procesja rezurekcyjna
po Wigilii Wielkanocnej..... 110
- ZAKOŃCZENIE 111

Skróty używane w tekście

- AAS – *Acta Apostolicae Sedis*, Città del Vaticano 1909–.
- AK – *Ateneum Kapłańskie*, Włocławek 1909–.
- AsKg – *Archiv für schlesische Kirchengeschichte*, Breslau 1936–.
- CSEL – *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Vindobonae 1866–.
- DACL – *Dictionnaire d'archeologie chrétienne et de liturgie*, Paris 1924–.
- Decr SRC – *Decreta authentica Congregationis Sacrorum Rituum*, Romae 1898–.
- Ecat – *Enciclopedia cattolica*, Città del Vaticano 1948–.
- JLw – *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*, Münster 1921–.
- LJ – *Liturgisches Jahrbuch*, Münster 1951–.
- LThK – *Lexicon für Theologie und Kirche*, Freiburg in Br.² 1957–.
- LMD – *La Maison Dieu*, Paris 1945–.
- MCh – *Mysterium Christi*, Kraków – Poznań 1929–1939.
- OR – *Ordines Romani*.
- PL – *Patrologia Latina*, Paris 1878–.
- PS – *Polonia Sacra*, Kraków 1948–.
- RBL – *Ruch Biblijny i Liturgiczny*, Kraków 1947–.
- SPM – *Sacrum Poloniae Millenium*, Romae 1954–.
- ThG – *Theologie und Glaube*, Paderborn 1909–.
- ZkTh – *Zeitschrift für katolische Theologie*, Innsbruck – Wien 1877–.

Bibliografia

A. Rękopisy

Biblioteka kapituły krakowskiej, Kraków

83 Libellus antiphonarum s. XII/XIII
Liber responsorialis a. 1471
Liber responsorialis s. XV

Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków

1257 AA XI 17 Antiphonarium Wratislaviense a. 1389–1420

Biblioteka konwentu dominikanów, Kraków

sine sign. Missale s. XV

Biblioteka kapituły gnieźnieńskiej, Gniezno

Missale Gnesnense s. XV
Missale Gnesnense s. XV
Missale s. XV
143 Missale s. XV
Missale Gnesnense s. XV
Graduale s. XV

Biblioteka kapituły kieleckiej, Kielce

sine sign. Antiphonarium Kielcense a. 1372

Biblioteka narodowa, Warszawa

BOZ Cim. 207 Processionale Ordinis Praedicatorum s. XVI

Biblioteka Raczyńskich, Poznań

Rubrica Posnaniensis Ecclesiae a. 1474

Biblioteka kapituły wrocławskiej, Wrocław

Liber agendarum ecclesiae Wratislaviensis s. XIV
47 n Missale ecclesiae parochialis S. Jacobi Nissae
s. XIV

- 48 n *Missale Nissense a. 1417*
 21 n *Viaticus Wratislaviensis s. XV*
Missale Wratislaviensis s. XV
 IIIa 13a *Modus agendi in ecclesia Wratislaviensi et quod est de officio sacristanorum a. 1448*

Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław

- I F 444 *Breviarium Episcopi Preclai a. 1343*
 I F 445 *Breviarium ecclesiae collegiatae Otmuchoviensis s. XIV*
 I F 433 *Breviarium de tempore et de sanctis (Pragense) s. XV*
 I F 443 *Breviarium de tempore et de sanctis (Pragense) s. XIV/XV*
 I F 450 *Viaticus capituli Nissensis a. 1426*
 I Q 173 *Breviarium seu Ordinarium Wratislaviense, ecclesiae collegiatae Nissensis s. XIV*
 I Q 246 *Breviarium ecclesiae collegiatae Nissensis s. XIV*
 IV Q 223 *Breviarium Glogoviensis ecclesiae s. XV*
 I Oct 54 *Consuetudines ecclesiae Wratislaviensis, ecclesiae collegiatae Glogoviensis a. 1502*
 I Oct 55 *Consuetudines ecclesiae Wratislaviensis, Conventus O. Er. S. Augustini Saganensis, a. 1496*
 I Oct 61 *Breviarium seu Ordinarius choralis secundum rubricam Saganensem s. XV*
 I Oct 64 *Agenda secundum rubricam Wratislaviensem a. 1432*
 M 1142 *Missale Wratislaviense s. XV*
 M 1146 *Missale Wratislaviense s. XV*
 R 526 *Viaticus Wratislaviensis s. XV*
 Br. Mus. K 21 *Antiphonarium Bregense s. XIV/XV*
 Muz. Prz. 7564 *Missale Wratislaviense s. XV*
 KN 170 *Consuetudines Capituli Wratislaviensis s. XV/XVI*

Biblioteka seminarium duchownego, Nysa

- I 9, VIa *Missale Nissense s. XV*
 I 12, VIa *Missale Wratislaviense s. XV*

Biblioteka arcyopactwa św. Piotra, Salzburg

- a. IX 11 *Graduale S. Petri s. XII*
 b. XII 39 *Breviarium ecclesiae Salisburgensis a. 1486*

Studienbibliothek, Salzburg

M II 6	<i>Breviarium maioris ecclesiae Salisburgensis (seu ordinaries choralis) ca. 1160</i>
M II 134	<i>Breviarium Salisburgense s. XV</i>
M III 11	<i>Missale Salisburgense s. XV</i>

B. Księgi liturgiczne drukowane***Dla diecezji krakowskiej***

Missale Cracoviense, Norymbergae 1494

Liber horarum canonicarum secundum veram rubricam siue notulam ecclesiae Cracoviensis, Cracoviae 1508

Missale Cracoviense, Cracoviae 1509

Missale Cracoviense, Strassburgi 1510

Missale Cracoviense, Cracoviae 1515

Missale Cracoviense, Cracoviae 1517

Agenda secundum rubricam ecclesiae cathedralis Cracoviensis, Cracoviae 1517

Missale Cracoviense, Cracoviae 1520

Missale Cracoviense, Venetiis 1532

Dla archidiecezji gnieźnieńskiej i całej Polski

Agenda sive obsequiale secundum rubricam ecclesiae metropolitanae Gnesnensis, Cracoviae 1512

Agenda sive obsequiale secundum rubricam ecclesiae metropolitanae Gnesnensis, Cracoviae 1549

Missale Ecclesiae et provinciae Gnesnensis, Moguntiae 1555

Agendorum Ecclesiasticorum liber in usum provinciae Gnesnensis conscriptus, Coloniae 1579

Agenda seu ritus caeremoniarum ecclesiasticarum ad uniformem ecclesiarum per universas provincias Regni Poloniae usum officio Romano conformati. Ex decreto Synodi Petricoviensis denuo conscripti et editi cura et studio D. Hieronymi Ponsdonii, Cracoviae, Pars 1 – 1591, Pars 2 – 1592

Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae Caeremoniarum ex decreto Synodi Provincialis Petricoviensis ad uniformem Ecclesiarum Regni Poloniae usum recens editum, Cracoviae 1631 (citatur: *Rituale Petricoviense*)

Rituale Romanum ecclesiis Poloniae adaptatum et a Pio Papa XI approbatum, Kato-
toviciis 1927

Dla diecezji płockiej

Missale Plocense, Cracoviae 1520

Horarum Canonicarum liber dictus Viaticus secundum veram rubricam seu notulam insignis Ecclesiae Cathedralis Plocensis, Cracoviae 1520

Agenda insignis Ecclesiae Cathedralis et Dioecesis Plocensis, Cracoviae 1554

Dla diecezji poznańskiej

Agenda secundum cursum et rubricam Ecclesiae Cathedralis Posnaniensis. Ad ritum metropolitanae Gnesnensis quam potuit vicinius reducta Lipsiae 1553

Dla diecezji wrocławskiej

Liber agendarum rubrice dioecesis Wratislaviensis, Strassburgi 1499

Liber agendarum rubrice dioecesis Wratislaviensis emendatus, Strassburgi 1510

Missale Wratislaviense (episcopi Turzonis), Cracoviae 1505

Rituale Wratislaviense iussu episcopi Caroli Ferdinandi editum, Nissae 1653

Rituale Wratislaviense, sede vacante, iussu Capituli editum, Nissae 1682

Rituale Wratislaviense iussu episcopi Francisci Ludovici editum Nissae 1723

Appendix ad Rituale Romanum pro dioecesi Wratislaviensi, Wratislaviae 1929

Dla kongregacji benedyktyńskiej w Polsce

Coeremoniale Monasticum pro inclyta Congregatione Benedictino – Polona, Calissii 1776

Dla innych regionów

Obsequiale secundum dioecesis Augustensis morem, Augsburg 1487

Obsequiale vel liber agendorum circa Sacramenta et benedictiones et caeremonias secundum antiquum usum et ritum Ecclesiae Ratisbonensis, Ingolstadii 1570

- Rituale Freisingense ex norma et ritu Romano sumptum*, Monachii 1673
- Agenda Caerimonialia secundum ritum cathedralis ecclesiae Olomucensis*, Cracoviae 1586
- Agenda seu Benedictionale secundum usum sancte ecclesie Pataviensis*, Venetiis 1498
- Missale ecclesiae Saltzburgensis*, Nurnberge 1492
- Obsequialium benedictionum liber, quem agendam vocant, secundum ritum et consuetudinem alme Saltzburgensis ecclesiae*, Nurnberge 1496
- Agenda secundum rubricam Ecclesiae cathedralis Saltzburgensis*, Basel 1511
- Libri agendorum secundum antiquum usum Metropolitanae Salisburgensis Ecclesiae*, mandato D. Joannis Jacobi Archiepiscopi, Pars 2, Dilingae 1575
- Rituale Salisburgense ad usum Romanum accomodatum*, Salisburgi 1640

C. Wybrane dzieła oraz ich skróty

- ANDRIEU – M. ANDRIEU, *Les Ordines Romani du haut moyen âge*, Louvain 1957–1961.
- BELLOTTE – A. BELLOTTE, *Ritus Ecclesiae Laudunensis redivivus*, Parisiis 1662.
- BENEDICTUS XIV – BENEDICTUS XIV, *De Festis Domini nostri Jesu Christi, Beatae Mariae Virginis et quorundam Sanctorum*, Romae 1751.
- BORGIA – S. BORGIA, *De Cruce Vaticana ex dono Justini Augusti. APPENDIX: Ritus salutationis Crucis in Ecclesia Antiochena Syrorum servatus*, Romae 1759.
- BRAUN – J. BRAUN, *Die liturgische Gewandung*, Freiburg in Br. 1907.
- BRAUN 1 – J. BRAUN, *Der christliche Altar in seiner geschichtlicher Entwicklung*, 1 Band, München 1924.
- BROOKS 1921 – N.C. BROOKS, *The sepulchre of Christ in art and liturgy*, University of Illinois Studies in Language and Literature 7, nr 2, Urbana 1921.
- BROOKS 1928 – N.C. BROOKS, *The Sepulchrum Christi and its Ceremonies in late medieval and modern times*, The Journal of English and Germanic Philology 27 (1928), 147–161.
- BROWE – P. BROWE, *Die Verehrung der Eucharistie im Mittelalter*, München 1933.
- BRÜCKNER – A. BRÜCKNER, *Dzieła kultury polskiej*, t. 3, Warszawa 1958.

- BUGNINI – A. BUGNINI – C. BRAGA, *Ordo hebdomadae sanctae instauratus*, Romae 1956.
- CASEL – O. CASEL, *La Fête de Pâque dans l’Eglise des Pères*, Paris 1963.
- CHEVALIER – U. CHEVALIER, *Ordinaires de l’église cathédrale de Laon (XII et XIII siècles)*, Paris 1897.
- CORBIN – S. CORBIN, *La déposition liturgique du Christ au vendredi saint*, Paris – Lisbonne 1960.
- DALMAIS 1955 – I. H. DALMAIS, *Le Triduum Sacrum dans la liturgie byzantine*, LMD 41 (1955), 118–.
- DALMAIS 1961 – I. H. DALMAIS, *Une relique de l’antique liturgie de Jerusalem. L’Office de l’Ensevelissement du Christ au soir du Vendredi-Saint*, l’Orient Syrien 6 (1961), 441–.
- DALMAN – G. DALMAN, *Das Grab Christi in Deutschland, Studien über christliche Denkmäler*, NF 14, Leipzig 1922.
- DAUSEND – H. DAUSEND, *Germanische Frömmigkeit in der kirchlichen Liturgie*, Wiesbaden 1936.
- DELAMARE – R. DELAMARE, *De Ecclesiasticis officiis de Jean d’Avranches, Archeveque de Rouen 1067–1079*, Paris 1923.
- DE RUBEIS – B.M. DE RUBEIS, *Dissertationes... de vetustis liturgiis aliisque sacris ritibus, qui vigeant olim in aliquibus Forojuliensis Provinciae Ecclesiis*, Venetiis 1754.
- DE SANTI – A. DE SANTI, *Il mattino di Pasqua nella storia liturgica*, Civiltà Cattolica 58 (1907) II, 3–22.
- DONOVAN – R. DONOVAN, *The Liturgical Drama in medieval Spain*, Toronto 1958.
- FIJALEK – J. FIJALEK, *Najdawniejsza po Bogurodzicy polska pieśń kościelna*, Pamiętnik Literacki 2, Kraków 1903.
- FISCHER 1943 – B. FISCHER, *Die Auferstehungsfeier am Ostermorgen, Altchristliches Gedankengut in mittelalterlicher Fassung*, Pastor bonus 54 (1943), 1–14.
- FISCHER 1959 – B. FISCHER, *Von einen Pascha-Triduum zum Doppel-Triduum der heutigen Rubriken*, Paschatis sollemnia, Freiburg in Br. 1959, 146–156.
- FRANZ – A. FRANZ, *Das Rituale des Bischof Heinrich I von Breslau*, Freiburg in Br. 1912.
- GRASS – N. GRASS, *Barock-Heiliggräber, Ostern in Tirol*, Innsbruck 1957, 221–269.
- GRILLMEIER – A. GRILLMEIER, *Der Logos am Kreuz*, München 1956.

- GSCHWEND – K. GSCHWEND, *Die Depositio und Elevatio crucis in Raum der alten Diözese Brixen*, Thesis ad lauream in Facultate Theologica Treverensi 1963, in manuscripto.
- HANSSENS – T.M. HANSSENS, *Amalarii episcopi opera liturgica omnia*, 1–3, Città del Vaticano 1948–1950.
- HOEYNCK – F. A. HOEYNCK, *Geschichte der kirchlichen Liturgie des Bistums*, Augsburg 1889.
- JUNGMANN 1952 – J.A. JUNGMANN, *Die Andacht der vierzig Stunden und das Heilige Grab*, LJ 2 (1952), 184–198.
- JUNGMANN 1957 – J.A. JUNGMANN, *Brauch und Liturgie in der Heiligen Woche*, Ostern in Tirol, Innsbruck 1957.
- JUNGNITZ – J. JUNGNITZ, *Die Breslauer Ritualien*, Breslau 1892.
- KÄHLER – E. KÄHLER, *Te Deum laudamus, Studien zum Te Deum and zur Geschichte des 24. Psalms in der alten Kirche*, Berlin 1958.
- KASTNER – K. KASTNER, *Geschichtliche Entwicklung der Heiligen Grab – und Auferstehungsfeier in der Diözese Breslau*, AsKg 2 (1957), 173–184.
- KHOURI – SARKIS – G. KHOURI – SARKIS, *La semaine sainte dans l’Eglise syrienne*, LMD 41 (1955), 96–117.
- KLAPPER – J. KLAPPER, *Das mittelalterliche Volksschauspiel in Schlesien. Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde* 19, Breslau 1928.
- KORDEL – M. KORDEL, *Od kolebki aż do grobu*, Lwów 1928
- LANGE – C. LANGE, *Die lateinische Osterfeiern*, München 1887
- LEWAŃSKI 1954 – J. LEWAŃSKI, *Nowe dokumentacje polskiego dramatu liturgicznego*, Pamiętnik Literacki 45, Warszawa 1954.
- LEWAŃSKI 1956 – J. LEWAŃSKI, *Studia nad dramatem polskiego odrodzenia*, Wrocław 1956.
- LEWAŃSKI 1959 – J. LEWAŃSKI, *Dramaty staropolskie*, Warszawa 1959
- MABILLON – *Ordines Romani*, edidit J. MABILLON, PL 78.
- MARTENE – E. MARTENE, *De antiquis Ecclesiae ritibus*, Antverpiae 1736–1738.
- MICHALAK 1931 – J. MICHALAK, *Kilka szczegółów z dziejów rezurekcji*, MCh 2 (1931), 145–153.
- MICHALAK 1939 – J. MICHALAK, *Zarys liturgiki*, Płock 1939.
- MODZELEWSKI – Z. MODZELEWSKI, *Estetyka średniowiecznego dramatu liturgicznego (Cykl Wielkiego Tygodnia w Polsce)*, Roczniki Humanistyczne KUL, 12 (1964), 5–69.

- MOHLBERG – L.C. MOHLBERG, *Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae ordinis anni circuli*, Romae 1981.
- PETERSON – E. PETERSON, *Frühkirche, Judentum und Gnosis*, Freiburg in Br. 1959.
- PÉTRÉ – EGERIA, *Pielgrzymka do miejsc świętych [w:] Do Ziemi Świętej, Ojcowie żywi XIII*, Kraków 1996.
- PRASZKO – I. PRASZKO, *De Ecclesia Ruthena catholica sede metropolitana vacante 1655–1665. APPENDIX: Vicissitudines ritus byzantino-slavici s. XVII in Ecclesia Ruthena catholica*, Romae 1944.
- RAES – A. RAES, *Le paix pascale dans le rite chaldéen*, L'Orient Syrien 6 (1961), 67–80.
- REIL – J. REIL, *Die frühchristlichen Darstellungen der Kreuzigung Christi*, Studien über christliche Denkmäler, NF 2, Leipzig 1904.
- RIGHETTI – M. RIGHETTI, *Storia liturgica*, Vol. 2: Anno liturgico, Il Breviario, Milano 1955.
- SABISCH – A. SABISCH, *Bistum Breslau und Erzbistum Gnesen vor allem in 16 und 17 Jahrhunderten*, AsKg 5 (1940), 96–141.
- SCHMIDT – H. SCHMIDT, *Hebdomada Sancta*, 1–2, Roma 1957.
- SCHUBERT – F. SCHUBERT, *Heiliges Grab und Auferstehungsprozession vor dem Forum der Ritenkongregation*, ThG 25 (1933), 161–169.
- SCZANIECKI – P. SCZANIECKI, *Służba Boża w dawnej Polsce*, Poznań 1962.
- SIEDLECKI – J. SIEDLECKI, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1928.
- SYMONS – *Regularis Concordia Anglicae Nationis Monachorum Sanctimonialumque*, edidit T. SYMONS, London 1953.
- VOGEL – C. VOGEL, *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle*, Le Texte 2, Città del Vaticano 1963.
- YOUNG 1920 – K. YOUNG, *The Dramatic Associations of the Easter Sepulchre*, University of Wisconsin Studies in Language and Literature 10, Madison 1920.
- YOUNG 1–2 – K. YOUNG, *The Drama of Medieval Church*, 1–2, Oxford 1933.
- WINDAKIEWICZ – S. WINDAKIEWICZ, *Dramat liturgiczny w Polsce średniowiecznej*, Kraków 1903.
- WRONA – W. WRONA, *Dzieje rytuału piotrkowskiego*, PS 4 (1951), 329–380.

Wprowadzenie

Obcokrajowcy odwiedzający Polskę z pewnym zdziwieniem zauważają, że w Polsce święto Zmartwychwstania Chrystusa nie tylko w obrębie kościołów, ale także w całym życiu Polaków obchodzi się z większą uroczystością niż Boże Narodzenie. Sama nazwa święta „Wielkanoc” świadczy, że nasi przodkowie od przyjęcia wiary chrześcijańskiej dobrze rozumieli znaczenie nocy paschalnej i całego Święta. Do powstania dobrej tradycji przyczyniły się obrzędy odbywające się w Wielkim Tygodniu, łatwe do zrozumienia dla ludu, który w nich uczestniczy.

Już w pierwszych wiekach wiary chrześcijańskiej w Polsce powstał zwyczaj wznoszenia w Wielkim Tygodniu tak zwanego Grobu Pańskiego, w którym na zakończenie liturgii W. Piątku składano krzyż, a w późniejszych wiekach także Eucharystię, którą adorowano aż do nocy zmartwychwstania. W tę zaś noc podnoszono krzyż, a potem Eucharystię, z grobu przed Jutrznia Paschalną¹. W ten sposób lud wierny obchodził święte dni „ukrzyżowania, pogrzebienia i zmartwychwstania Chrystusa”².

Ogólne odnowienie obrzędów liturgii rzymskiej, a zwłaszcza obrzędów Wielkiego Tygodnia, wprowadza odnowę ob-

¹ Por. LThK, 8, 583nn.

² Św. AUGUSTYN, 55, 24 CSEL 34/2, 195.

rzędów krajowych w różnych diecezjach. W tym dziele trzeba mieć przed oczyma zasadę ustaloną w Konstytucji Soboru Watykańskiego II o świętej Liturgii:

Aby zachować zdrową tradycję, a jednocześnie otworzyć drogę do upragnionego postępu, reformę poszczególnych części liturgii powinny zawsze poprzedzić dokładne studia teologiczne, historyczne i duszpasterskie³.

W Polsce nie dokonano dotąd dokładnego badania, co do ewolucji i znaczenia obrzędów Świętego Triduum i nie-liczne są artykuły o tej sprawie. W książkach naukowych omawiających zwyczaje Wielkiego Tygodnia w Kościele ła- cińskim trudno znaleźć wzmiankę o obrzędach odprawia- nych w Polsce.

W ostatnim wieku badający ewolucję dramatu litur- gicznego ogłosili liczne teksty takich dramatów, które znaleźli w księgach liturgicznych całej Europy. Wśród tych badaczy wyróżnili się N. C. Brooks i K. Young. Ten ostatni w swoim dziele *The Drama of the Medieval Church*, wydanym w 1933 r., stworzył zbiór tekstów dramatu litur- gicznego, głównie związanego z Wielkim Tygodniem⁴. W tym wielkim dziele opublikowano tylko dwa teksty z Polski dotyczące Nawiedzenia grobu, którego zaniechano już a XV w. Niedawno S. Corbin usiłowała dać jakiś synte- tyczny przegląd rozwoju obrzędów Złożenia krzyża i Eu- charystii w grobie, lecz z Polski znała tylko tekst rytuału opublikowanego w roku 1927⁵. Dodać wypada, że K. Young nie studiował znaczenia liturgicznego i rozwoju obrzędów.

³ *Constitutio de S. Liturgia*, nr 23.

⁴ Por. Bibliografia.

⁵ CORBIN 109.

S. Corbin zaś nie mająca wiedzy liturgicznej, doszła do błędnych wniosków⁶. Dlatego i dla wiedzy liturgicznej i dla odnowy obrzędów liturgicznych Wielkiego Tygodnia w Polsce, należy poznać ewolucję tych obrzędów, oraz ich liturgiczne i duszpasterskie znaczenie.

1. Triduum Paschalne

Według przyjętego zwyczaju, przed generalną odnową liturgii „Święte Triduum” oznaczało trzy ostatnie dni Wielkiego Tygodnia, to znaczy W. Czwartek Wieczery Pańskiej, W. Piątek Męki i Śmierci Pańskiej i W. Sobotę. Niedziela Zmartwychwstania pozostawała poza obrębem Triduum i była obchodem samego Zmartwychwstania⁷. Taki sposób mówienia i myślenia nie odpowiadał dobrze znaczeniu święta paschalnego, które Kościół zachował w tekstach liturgicznych. Na początku Wigilii Paschalnej uroczystie zwiastuje się w Orędziu Wielkanocnym: „Oto są bowiem święta paschalne, w czasie których zabija się prawdziwego Baranka”. W prefacji wielkanocnej śpiewa się:

Zaprawdę godne to i sprawiedliwe, słuszne i zbawienne, abyśmy Ciebie, Panie, zawsze sławili, a zwłaszcza tej nocy uroczystej głosili Twoją chwałę, gdy Chrystus został ofiarowany jako nasza Pascha. On bowiem jest prawdziwym Barankiem, który zgładził grzechy świata. On przez swoją śmierć zniweczył śmierć naszą i zmartwychwstając przywrócił nam życie.

⁶ Por. recenzja opublikowana przez V. RAFFA [w:] *Ephemerides Liturgicae* 75 (1961), 379–381; oraz opinia I.H. DALMAIS [w:] *L'Orient Syrien* 6 (1961), 441.

⁷ Por. P. DUPLOYE, *Paque La Sainte*, LMD, 6 (1946), 20–23.

Słowa Apostoła: *Chrystus został ofiarowany jako nasza Pascha* (1 Kor 5,7) powtarzają się w śpiewach Mszy wielkanocnej i przypominają nam znaczenie świąt wielkanocnych.

O. Casel badając dokumenty pierwszych wieków Kościoła, znalazł u starożytnych chrześcijan jasne pojęcie święta paschalnego i bardzo rozsądny jego obchód. Owoce swoich badań przedstawił w tych słowach:

Uroczystość paschalna starożytnych to jakaś całość, jest to obchód odkupienia dokonanego przez śmierć i wywyższenie Pana, jest to święto ekonomii zbawienia, którego Bóg chciał dokonać z udziałem ludzi. Jest to zatem „święto” najwyższe, i jako takie jest kultowym wyrazem istoty religii chrześcijańskiej⁸.

Aż do III wieku wyraz „pascha” w ścisłym znaczeniu określał tylko samo przejście Chrystusa z życia doczesnego i śmiertelnego do życia nieśmiertelnego, lecz później tym wyrazem określano także obchód tego przejścia przez post, nocne czuwanie i przez Eucharystię, w czasie której przerywa się post i rozpoczyna radość pięćdziesiątnicy Zmartwychwstania⁹. Post stanowił integralną część obchodów paschalnych¹⁰. Pierwotnie trwał tylko przez sobotę poprzedzającą Niedzielę Zmartwychwstania, potem został rozciągnięty na piątek lub na cały tydzień, lecz ogólny był zwyczaj poszczenia przez dwa dni. Znaczenie postu paschalnego i jego związek ze Świętem Zmartwychwstania wyłożył

⁸ CASEL 93.

⁹ CASEL 97.

¹⁰ P.M. GY, *Le mystère paschal dans le renouveau liturgique: Esquisse d'un bilan historique*, LMD 67 (1961), 25.

św. Ambroży odpowiadając na pytanie biskupa Emilii co do terminu uroczystości paschalnej:

Powinniśmy zachowywać nie tylko dzień Męki, lecz także Zmartwychwstania, abyśmy mieli dzień żalu i dzień radości: w jednym pościmy, w drugim się posilamy. Gdy więc to święte triduum wypada w najbliższym tygodniu, a w czasie tego triduum Chrystus został umęczony i złożony do grobu i zmartwychwstał, i o tym triduum powiedział: *Zburzcie tę świątynię, a Ja w trzech dniach wzniosę ją na nowo* (J 2,19), cóż może spowodować bolesne zwątpienie?¹¹

Święty Ambroży nie tylko rozwiązał przedłożone mu wątpliwości, lecz przekazał także naukę o znaczeniu święta paschalnego, i zwrócił uwagę, że sam Jezus mówił o trzech dniach. Św. Augustyn przekazał naukę o triduum śmierci i zmartwychwstania Chrystusa rozwiązując trudność egzegetyczną, która zrodziła się z typologii biblijnej, mianowicie z porównania trzech dni i trzech nocy, przez które Jonasz był we wnętrzościach wielkiej ryby (Jon 2,1), z jednym dniem i dwoma nocami, przez które ciało Chrystusa spoczywało w grobie (Mt 12,40). W swoim wyjaśnieniu św. Augustyn wyraźnie wspomina „triduum, w czasie którego Pan umarł i zmartwychwstał”. Triduum rozpoczyna się w dniu przygotowania i kończy się w nocy Zmartwychwstania Chrystusa¹². Lepiej opisuje św. Augustyn powszechną praktykę odprawiania Świętego Triduum odpowiadając na pytania Januarego:

Zwróć uwagę na Święte Triduum Chrystusa Ukrzyżowanego, Pogrzebanego i Zmartwychwstałego¹³. W starych Pismach nie

¹¹ Ep. 23, 12–13. PL 16, 1073–1074.

¹² *De consensu Evangeliorum*, III, 66. CSEL 43, 356–357.

¹³ Ep. 55, 24. CSEL 34, 195.

ma przepisu, w jakim czasie należy obchodzić Paschę... ponieważ jednak w Ewangelii jasno jest określone, w którym dniu Pan został ukrzyżowany, spoczywał w grobie i zmartwychwstał, nakazane zostało zachowywanie tych dni przez narady ojców i cały świat chrześcijański jest przekonany, że w ten sposób należy obchodzić Paschę¹⁴.

Pod koniec IV wieku Święte Triduum obejmowało Wielki Piątek, Wielką Sobotę i Niedzielę Zmartwychwstania. Wielki Czwartek nie należał do Świętego Triduum i Ojcowie nie mówią o nim w związku z misterium paschalnym, do którego zaliczano dni uświęcone przez śmierć, spoczynek w grobie i zmartwychwstanie Chrystusa. Współczesny nam badacz jasno przedstawił sprawę:

Fundament biblijny triduum paschalnego stanowiły słowa Zbawiciela o typicznym znaczeniu: proroctwo wzmiankujące o Jonaszu i o zburzonej świątyni, która zostaje odbudowana w ciągu trzech dni. Sam Chrystus oznajmił, że Jego śmierć i zmartwychwstanie stanowią nierozdzielną całość: ta sama świątynia ulega zburzeniu i zostaje odbudowana w ciągu trzech dni, ten sam Pan umiera i zmartwychwstaje w misterium jednej Paschy, jedyne przejście z tego świata do Ojca¹⁵.

Aż do IV wieku brak świadectw o odprawianiu Eucharystii w czwartek Wielkiego Tygodnia na pamiątkę Wieczerzy Pańskiej. Wieczerzę Pańską wspomina się w ofierze eucharystycznej w noc paschalną. Msza Wigilii Paschalnej była zatem jedyną czynnością eucharystyczną na pamiątkę Paschy Chrystusa. W czasach Ambrożego i Augustyna Wielki Tydzień należał do W. Postu, a czwartek kończył

¹⁴ Ep. 55, 27. CSEL 34, 200.

¹⁵ P.M. GY, *Semaine sainte et triduum pascale*, LMD 41 (1955), 9.

okres przygotowania wiernych, zwłaszcza penitentów i katechumenów, na obchód Paschy¹⁶.

W IV wieku w Wielki Czwartek została ustanowiona Msza Św. wieczorna na pamiątkę Ostatniej Wieczerzy, a w następnych wiekach wprowadzono Msze dla pojednania penitentów i dla konsekracji olejów. W ten sposób Wielki Czwartek wszedł w ścisły związek z obchodami Paschy. Także oficjum W. Czwartku ułożono na podobieństwo oficjów W. Piątku i W. Soboty. Prawdopodobnie zewnętrzne podobieństwo obrzędów i wprowadzenie wcześniejszego odprawiania Wigilii Wielkanocy skłoniły Amalariusza (+ ok. 850) do ogłoszenia nowej formy Świętego Triduum, które obejmowało trzy ostatnie dni Wielkiego Tygodnia oddzielone od Niedzieli Zmartwychwstania¹⁷. Wprowadzone przez Amalariusza ujęcie Świętego Triduum przetrwało aż do naszych czasów. Dekret Świętej Kongregacji Obrzędów „*Maxima redemptionis nostrae mysteria*” cytuje słowa św. Augustyna o triduum Chrystusa „ukrzyżowanego, pogrzebanego i zmartwychwstałego”¹⁸, ale dołączona Instrukcja terminem Święte Triduum określa trzy ostatnie dni Wielkiego Tygodnia¹⁹. Także Kodeks rubryk zachował średniowieczne ujęcie Świętego Triduum wyłączając z niego Niedzielę Zmartwychwstania. Wigilia paschalna została włączona do Okresu Męki Pańskiej, Msza tejże wigilii została zaliczona do Okresu Wielkanocnego. Takie ujęcie

¹⁶ Tamże, 9–10.

¹⁷ *Liber officialis* I, 12, 33, ed. I. HANSENS, Città del Vaticano 1948, 78–79: „Przez trzy następujące po sobie dni, to znaczy czwartek, piątek i sobotę obchodzimy Jego trzydniowe pogrzebanie”.

¹⁸ SCHMIDT 222.

¹⁹ SCHMIDT 226–231.

znosiło jedność liturgii paschalnej i Świętego Triduum w tradycyjnym znaczeniu²⁰.

Spełniając życzenia Soboru Watykańskiego II papież Paweł VI w Ogólnych normach roku liturgicznego i kalendarza stwierdził: „Paschalne Triduum Męki i Zmartwychwstania Pańskiego rozpoczyna się od wieczornej Mszy Wieczery Pańskiej, ma swoje centrum w Wigilii Paschalnej i kończy się Nieszporami Niedzieli Zmartwychwstania”²¹.

2. Rozwój obrzędów złożenia do grobu, podniesienia krzyża i Eucharystii

Historia Kościoła w Polsce zaczyna się od 966 roku, w którym przyjął chrzest książę Mieszko I. Książę i poddani zostali ochrzczeni w obrządku rzymskim przez misjonarzy należących do Zakonu św. Benedykta i od nich Polska przyjęła liturgię i tradycję Kościoła łacińskiego. W XX wieku odkryto pewne ślady misji uczniów św. Cyryla i Metodego, lecz niczego pewnego nie stwierdzono. Jeżeli misja tego pochodzenia rzeczywiście działała na terenie Polski, miała znaczenie tylko miejscowe i nie zostawiła żadnych tradycji liturgicznych²². Wszystkie znane nam dokumenty z wieków X i XI należą do tradycji łacińskiej. Dlatego warto poznać

²⁰ J. GAILLARD, *Le Mystère pascal dans le renouveau liturgique: Esquisse d'un bilan historique*, LMD 67 (1961) 80: „...jedność liturgii paschalnej została rozerwana przez taki podział ‘okresów liturgicznych’, który nie liczy się z Przejściem Pana i Jego oryginalnym dynamizmem”.

²¹ Por. Ogólne normy roku liturgicznego i kalendarza, nr 19.

²² Por. K. LANCKOROŃSKA, *Studies on the Roman-Slavonic Rite in Poland*, Roma 1961; Z. BUDKOWA, *Odkrycia w Wiślicy*, Warszawa 1963; W. ANTONIEWICZ, *Recenti scoperte d'arte preromanica e romanica a Wiślica in Polonia*, Roma 1961.

formy Złożenia Krzyża oraz Podniesienia Krzyża istniejące w Kościele zachodnim.

W łacinie kościelnej „złożenie” oznacza również „pogrzebanie”²³. Gdy mówi się o złożeniu krzyża, chodzi o symboliczne pogrzebanie krzyża, które przedstawia pogrzeb Chrystusa. Temu pogrzebowi dokonанemu po liturgii Wielkiego Piątku odpowiada uroczyste podniesienie krzyża w święto Zmartwychwstania. Pochodzenia tych obrzędów należy szukać w liturgiach, które rozwinęły się w pobliżu prawdziwego grobu Chrystusa, i z których te obrzędy przeszły do Kościoła zachodniego. Wszystkie elementy obrzędów złożenia do grobu i Podniesienia Krzyża, które powstały w obrządkach wschodnich, później pojawiły się w obrządkach łacińskich i to przede wszystkim w tych regionach, które podlegały wpływom wschodnim, to znaczy w północnej Italii, w Galii, Hiszpanii, Portugalii i Tyrolu²⁴.

A. Obrzędy złożenia do grobu i podniesienia krzyża w Kościołach wschodnich

Opis liturgii jerozolimskiej z końca IV wieku dała w swoim *Itinerarium Aetheria*²⁵. Według jej relacji akcja liturgiczna Wielkiego Piątku rozpoczyna się około godziny drugiej od adoracji relikwii Krzyża Świętego, którą tak opisuje:

Na Golgocie, za krzyżem, który teraz stoi, stawia się fotel dla biskupa. Biskup zasiada na fotelu, przed nim stawia się stół nakryty obrusem, dokoła stoją diakonii i przynosi się srebrną

²³ DACL, IV 668.

²⁴ Co do Hiszpanii, patrz: DONOVAN; Portugalii: CORBIN; Tyrolu: GRASS.

²⁵ Por. PÉTRÉ, *Wprowadzenie*, 125–134.

szkatułę, w której znajduje się święto drzewo krzyża; otwiera się ją i kładzie na stole drzewo krzyża i tytuł. Gdy drzewo zostanie położone na stole, biskup, siedząc, swoimi rękami chwyta krawędzie świętego drzewa, które jest strzeżone przez diakonów stojących dokoła. Dlatego tak się pilnuje świętego drzewa, ponieważ jest zwyczaj, że cały lud przechodzi jeden za drugim, tak wierni jak katechumeni – wszyscy pochylają się nad stołem, całują święte drzewo i przechodzą. W ten sposób cały lud przechodzi a pochylając się dotyka krzyża i tytułu czołem oraz oczyma i pocałowawszy krzyż przechodzi; nikt nie wyciąga ręki, aby dotknąć krzyża.

Następnie przed Krzyżem, od godziny szóstej aż do dziewiętej, odprawia się liturgię słowa, po której następuje celebracja Nony w większym kościele, który nazywa się Martyrium:

Udają się z Martyrium do Anastasis. Przybywszy tam odczytują z Ewangelii owo miejsce, jak Józef prosi Piłata o ciało Pana i składa je w nowym grobie. Po czytaniu tego miejsca następuje modlitwa, a po niej błogosławieństwo katechumenów oraz wiernych i następuje rozesłanie.

Tego dnia nie wzywa się do czuwania w Anastasis, ponieważ wiadomo, że lud jest zmęczony, jednak w zwyczaju jest, iż mimo to się czuwa. Ci z ludu którzy chcą, a przynajmniej mogą, zostają tam do rana, ci którzy nie mogą – nie czuwają. Czuwają też silniejsi lub młodszy duchowni. Przez całą noc aż do rana odmawia się hymny i antyfony. Czuwa tu wielki tłum, jedni do wieczora, inni do północy – jak kto może²⁶.

W następną noc po Wigilii Paschalnej połączonej z chrztem i po Mszy Wigilii paschalnej, odbywa się procesja do grobu

²⁶ PÉTRÉ, 37, 211–214.

Zbawiciela, gdzie jest druga Msza na pamiątkę Zmartwychwstania:

Po zakończeniu czuwania w większym kościele zaraz z hymnami udają się wszyscy do Anastasis i tam znów odczytane zostaje z Ewangelii owo miejsce o Zmartwychwstaniu. Potem następuje modlitwa i znowu biskup odprawia mszę. Wszystko to odbywa się jednak prędko, by ludu dłużej nie zatrzymywać i zaraz potem zostaje on odesłany²⁷.

Z relacji Aetherii wynika, że w Jerozolimie przy końcu IV wieku w specjalny sposób odprawiano pamiątkę pogrzebu Chrystusa, Jego spoczynku w grobie i zmartwychwstania. Dalszy rozwój tych obrzędów dokonał się poza Jerozolimą. Zrabowanie relikwii Krzyża przez Persów w roku 614 położyło kres adoracji Krzyża w Wielki Piątek i procesji do Grobu, która następowała po adoracji²⁸.

W Jerozolimie nie celebrowano Złożenia krzyża w grobie, ponieważ obiekt kultu stanowiły autentyczne relikwie Męki, a zwłaszcza relikwie Świętego Krzyża i prawdziwy grób Chrystusa. W obrządkach wschodnich, które w jakiś sposób kontynuowały tradycję jerozolimską, rozwinęły się obrzędy, które przedstawiały pogrzeb Chrystusa oraz Jego zmartwychwstanie. Według A. Raes starożytnym przedmiotem pogrzebu był prosty krzyż, który składano do grobu w Wielki Piątek a w noc paschalną podnoszono z grobu. Według tego autora, dobrze znającego obrzędy liturgii wschodniej, pierwotną formę pogrzebania i podniesienia krzyża najlepiej zachowały obrządki syryjski i maronicki²⁹.

²⁷ PÉTRÉ, 38, 215.

²⁸ DALMAIS 1961, 442.

²⁹ RAES, 67nn.

Według zwyczaju syryjskiego w Wielki Piątek, przed początkiem Seksty, przed zamkniętą bramą królewską sanktuarium przygotowuje się ołtarz przenośny na stopniach, który przedstawia górę Kalwarię. Biskup, albo inny celebrans, którego poprzedza duchowieństwo, niesie na ramionach krzyż z „diakonikon” na tę symboliczną Kalwarię i stawia między dwoma świecami. Przed krzyżem odprawia się Sekstę i Nonę, a po ich skończeniu odbywa się bardzo długa adoracja krzyża. Gdy adoracja się skończy, krzyż obmywa się wodą różaną i przenosi się na inne miejsce w kościele, które się nazywa „Skałą namaszczenia”, gdzie zawija się krzyż wraz z pachnącymi ziołami w biały całun, który umacnia się fioletową stułą. Stułę krzyżuje się na piersiach i na plecach. Tak zawinięty krzyż biskup składa na noszach, które czterej kapłani niosą w uroczystej procesji do grobu; biskup poprzedza nosze kołysząc nieustannie kadzielnicą. Gdy procesja idzie, wierni palcami dotykają noszy, a następnie warg, oczu i czoła. Grób jest przygotowany pod wielkim ołtarzem w formie ozdobnego sarkofagu. Sam biskup składa w tym sarkofagu krzyż, zamyka sarkofag pokrywą i nakłada trzy pieczęcie woskowe, następnie grób otacza się światłami i kadzielnicami, które płoną aż do podniesienia krzyża³⁰.

Bardzo podobne są obrzędy adoracji i pogrzebu krzyża w tradycji Maronitów. Grobu nie ustawia się jednak pod głównym ołtarzem, lecz w nawie kościoła. W tekstach adoracji krzyża według tradycji Maronitów wiele razy podkreśla się kapłańską godność Zbawiciela. W tak zwanym „Wstępie” kapłan śpiewa:

³⁰ KHOURI-SARKIS, 110–117.

Uwielbienie, dziękczynienie, chwałę, dostojność i majestat wystawiamy tego najwyższego Kapłana, który siebie samego złożył w ofierze za odpuszczenie naszych grzechów.

Modlitwa o przyjęcie okadzenia rozpoczyna się od słów: „Najwyższy z kapłanów i Kadzidło przebłagania, który siebie samego złożył w ofierze za grzeszników na drzewie i spłonął przed swoim Ojcem”. W responsorium, w którym wzywa się sprawiedliwych Starego Testamentu, między innymi wezwaniami znajdują się i te:

Obudź się Melchizedeku, kapłanie, który nie złożyłeś ciała na ołtarzu, przyjdź i zobacz Syna, który jako swoje misteria dał chleb i wino. Obudź się, Jefte, który swoją jedyną córkę złożyłeś w ofierze i zobacz Syna, który samego siebie złożył w ofierze na szczycie Kalwarii. Obudź się, Samuelu, synu kapłanów i zobacz Pana kapłanów, ponieważ dzisiaj kapłani zgromadzili się przeciw Niemu i ukrzyżowali Go między zbrodniarzami.

Śpiewy towarzyszące adoracji zamyka doksologia, w której znowu wspomina się kapłańską godność Chrystusa:

Cześć Tobie, Najwyższy Kapłanie, który chciałeś stać się człowiekiem, i Ojcu Twojemu cześć i uwielbienie i Duchowi Świętemu chwała³¹.

Według opinii A. Raes w obrzędku maronickim najlepiej zachowała się pierwotna wschodnia forma Podniesienia Krzyża. Zgodnie z maronicką tradycją, po Godzinie czytań i pierwszej części Mszy udaje się do grobu procesja. Celebrans okadza go i śpiewa: „Chryste, który zmartwychwstałeś, zmiłuj się nad nami”. Diakon otwiera grób, wyjmuje krzyż i umieszcza na nim białe płótno. Następuje uroczysta procesja do sanktuarium, w czasie której sam celebrans nie-

³¹ BORGIA, *Appendix*, II–XL.

się krzyż, a lud śpiewa psalmy i hymny, często powtarzając antyfonę „Chrystus zmartwychwstał”. Po zakończeniu procesji celebrans błogosławi krzyżem cztery strony świata i rozpoczyna się uczczenie krzyża. Wśród śpiewu „Radujcie się ludy, radujcie” wszyscy obecni podchodzą do krzyża i całują go. W końcu krzyż stawia się na ołtarzu i odbywa się Ofiara eucharystyczna³². W wielu kościołach adoracja krzyża odbywa się po Mszy i wierni, którzy jej dokonali, zaraz wracają do domu³³.

W liturgii bizantyjskiej celebryje się również pogrzeb Chrystusa. Po nieszporach Wielkiego Piątku śpiewa się „apolytikon” opowiadający o zdjęciu ciała Chrystusa z krzyża i pogrzebaniu go w grobie Józefa z Arymatei. Następuje procesja, w której główny celebrans niesie księgę Ewangelii, a koncelebransi niosą „epitaphion”, to jest całun, na którym namalowany jest wizerunek zmarłego Chrystusa. Procesja zdąża do przygotowanego grobu, w którym składa się całun i księgę Ewangelii, następnie okadza się je i kropi wodą różaną, a grób otacza się kwiatami. Wierni podchodzą do grobu i czczą całun upadając na twarz. W następną noc odprawia się żałobną Wigilię, w czasie której śpiewa się psalm 118, charakterystyczny dla wschodniej liturgii za zmarłych. Po poszczególnych wierszach psalmu wstawia się krótką strofę lamentacji. Natomiast w czytaniach wysławia się tajemnicę paschalną i zapowiada bliskie zmartwychwstanie. Po przeniesieniu starożytnej Wigilii chrzcielnej z nocy paschalnej na rano Wielkiej Soboty, wieczorem odprawia się inną wigilię. Po jej skończeniu całun procesjonalnie przenosi się do wielkiego ołtarza i tam pozosta-

³² RAES, 76–.

³³ Informacja O. Jana Tabet OLM.

wał on aż do Zesłania Ducha Świętego. Teraz to oficjum zastąpiła Jutrznia Zmartwychwstania.

Teksty obrzędów Pogrzebu i Podniesienia Krzyża w innych Kościołach wschodnich pochodzą z późniejszych lat i nierzadko widać w nich wpływy zachodnie³⁴.

B. Obrzędy pogrzebu, podniesienia krzyża i Eucharystii w Kościele zachodnim

W Kościele zachodnim pierwsze świadectwa o istnieniu obrzędów przedstawiających pogrzeb Chrystusa i Jego chwalebne zmartwychwstanie znajdują się dopiero w X wieku. Najstarszy opis podaje „Regularis Concordia Anglicae Nationis Monachorum Sanctimonialumque”, którą przed rokiem 970 skomponował św. Ethevaldus (+ 984), który razem ze św. Dunstanem (+ 988) i św. Oswaldem reformował życie monastyczne w Anglii. „Regularis Concordia” została ułożona pod wpływem zwyczajów monastycznych kontynentu europejskiego, a przede wszystkim opactwa z Fleury-sur-Loire, i dlatego świadczy także o zwyczajach liturgicznych Galii³⁵. Pogrzeb krzyża, który odbywa się bezpośrednio po jego adoracji w Wielki Piątek, tak jest opisany:

Ponieważ w tym dniu odprawiamy złożenie w grobie ciała naszego Zbawiciela, jeżeli komuś wydaje się to pożyteczne dla umocnienia wiary prostego ludu i neofitów, pozwalamy wprowadzić zwyczaj niektórych zakonników. W pewnej części nie używanego ołtarza, powinno być zagłębienie podobne do grobu i zawieszona dokoła zasłona. Tam po adoracji krzyża świętego odbywa się jego pogrzeb. Przychodzą diakoni, którzy

³⁴ DALMAIS 1955, 124–127.

³⁵ T. SYMONS, *Sources of the Regularis Concordia*, *Downside Review* 58 (1941), 14–36, 143–170, 264–289.

przedtem nieśli krzyż i na miejscu adoracji owijają go całunem. Po czym odnoszą go śpiewając antyfony: „In pace in idipsum”, „Habitabit” oraz „Caro mea requiescet in spe”, aż dojdą na miejsce grobu. Po złożeniu krzyża, na znak pogrzebu ciała naszego Pana Jezusa Chrystusa, śpiewają antyfonę: „Sepulto Domino, signatum est monumentum ponentes milites qui custodirent eum” („Po pogrzebaniu Pana, opieczętowano grób i ustawiono żołnierzy, aby go strzegli”). W tym miejscu krzyż święty jest strzeżony z całym szacunkiem, aż do nocy Zmartwychwstania. W nocy wyznacza się dwóch braci, albo trzech, lub więcej, jeżeli tak liczne jest zgromadzenie, aby tam czuwali śpiewając psalmy³⁶.

Podniesienie krzyża odbywa się zupełnie prywatnie przed Godziną czytań Paschy, lecz w czasie trzeciego responsorium Godziny czytań ma miejsce nawiedzenie grobu³⁷. W obrzędzie pogrzebu krzyża, podanym w „Regularis Concordia”, występują liczne elementy wspólne z obrządkami wschodnimi, chociaż teksty pochodzą z łacińskiego oficjum Wielkiej Soboty.

Inny obrzęd odprawiania Pogrzebu i Podniesienia z grobu podaje Gerard, prepozyt katedry w Augsburgu, w Żywocie św. Ulryka biskupa, który rządził diecezją w Augsburgu od roku 923 do roku 973³⁸.

W Wielki Piątek św. Ulryk po komunii ludu, pozostałe święte części Eucharystii w zwykły sposób składał w małym kościele św. Ambrożego stojącym niedaleko od kościoła katedralnego. Gerard nie podaje szczegółów Złożenia,

³⁶ SYMONS, 44–45.

³⁷ SYMONS, 49–50.

³⁸ PL 135, 1002–1058.

natomiast jasno opisuje uroczyste Podniesienie odprawiane przez św. Ulryka:

Gdy nadejdzie dzień Paschy, po Prymie, wchodzi do kościoła św. Ambrożego, w którym w Wielki Piątek umieścił Ciało Chrystusa i nakrył kamieniem. Tam odprawia z asystą kilku duchownych Mszę o Najświętszej Trójcy. Po skończeniu Mszy, w czasie której w portyku gromadzi się duchowieństwo, ubrany w uroczyste szaty, niosąc ze sobą Ciało Pańskie i Ewangeliarz poprzedza duchowieństwo, które niesie świece i kadzi-dło, a chłopcy śpiewają odpowiednie wiersze. Przez atrium przechodzi do kościoła św. Jana Chrzciciela. Tam odprawia śpiewaną tercję. Następnie, przy śpiewie antyfon skomponowanych na cześć tego dnia, w uroczystej procesji, poprzedzony przez duchowieństwo idące parami i uporządkowane według stopni, udaje się do katedry, aby tam odprawić uroczystą Mszę³⁹.

Z powodu braku dokumentów nie można ustalić, czy przed św. Ulrykiem istniało w Augsburgu Złożenie i Podniesienie Eucharystii, czy też święty biskup je wprowadził. Forma jest już zachodnia.

W wieku X istniał zatem w Kościele łacińskim dwojaki sposób przedstawienia pogrzebu Chrystusa: albo pogrzeb krzyża bezpośrednio po jego adoracji, albo złożenie Eucharystii po komunii wiernych. W niewielu miejscach przetrwały te formy oddzielnie, w krótkim czasie doszło do połączenia obydwu przedmiotów w symbolicznym grobie. W samym Augsburgu w XII wieku składano w grobie Eucharystię i krzyż⁴⁰. Między 52 świadectwami Pogrzebu z wieków XI – XIII zebranych przez S. Corbin, jest tylko 8 zło-

³⁹ PL 135, 1020–1021.

⁴⁰ CORBIN, 74.

zeń samej Eucharystii⁴¹. K. Gschwend w następujący sposób wyjaśnia połączenie Eucharystii z krzyżem⁴². Na Zachodzie adoracja krzyża w czasie obrzędów liturgicznych Wielkiego Piątku miała początek w uczczeniu relikwii Krzyża Świętego w czasie liturgii papieskiej tego dnia⁴³. Z Rzymu obrzęd przeszedł do innych kościołów. Nie wszyscy jednak mogli mieć relikwie Krzyża Świętego, i dlatego stawiali krzyż w pobliżu Eucharystii, aby zwiększyć jego moc. Była już powszechna praktyka zastępowania relikwii przez Eucharystię. Od wieku IX do XIII w obrzędzie konsekracji ołtarza zamykano w grobie ołtarza razem z relikwiami konsekrowaną Hostię, a gdy relikwii nie było, samą Hostię⁴⁴. Również w procesji z palmami razem z krzyżem, Ewangeliarzem i relikwiami Świętych noszono Eucharystię, bez żadnych specjalnych oznak czci – uważano ją za dopełnienie krzyża⁴⁵. Krzyż i Eucharystia tworzyły wspólnie znak Chrystusa i dlatego razem składano je w grobie. Hipoteza K. Gschwend znajduje potwierdzenie w używaniu specjalnych krucyfiksów z przebitym bokiem Chrystusa, w którym umieszczano pudełeczko zawierające Hostię⁴⁶. Znany był

⁴¹ CORBIN, 42–69.

⁴² GSCHWEND, 209nn.

⁴³ OR 23; ANDRIEU 3, 270–272.

⁴⁴ BRAUN 1, 623nn. Por. GUILIELMUS DURANDI, *Rationale divinatorum officiorum*, lib. 1, cap. 7, nr 23: „Na pewno bez relikwii Świętych albo tam, gdzie ich nie można mieć, bez Ciała Chrystusa nie można konsekrować stałego ołtarza”.

⁴⁵ BROVE 89–91.

⁴⁶ DALMAN, 14.

również zwyczaj składania w grobie Hostii razem z małym złotym krzyżem⁴⁷.

Wzrastający kult Eucharystii oraz dokładne przepisy o jej przechowywaniu wprowadziły oddzielenie krzyża od Eucharystii. Krzyż składano w grobie, Eucharystię zaś w tabernakulum albo na tronie. Rzym nie przyjął Złożenia i Podniesienia krzyża w formach znanych w innych Kościołach wschodu i zachodu. Można jednak stwierdzić istnienie Złożenia krzyża w formie zgodnej z tradycjami Rzymu oraz rozwój obrzędów Podniesienia. Koniec tych obrzędów w Rzymie został spowodowany przez wyjazd papieża do Awinionu⁴⁸.

Razem z adoracją relikwii Św. Krzyża zjawiają się w Rzymie obrzędy mające wyraźne podobieństwo z obrzędami wschodnimi. W VIII wieku w Wielki Piątek procesjonalnie zanoszono relikwie Św. Krzyża z Lateranu do stacyjnego kościoła Św. Krzyża Jerozolimskiego. W tej procesji papież z dymiącą kadzielnicą poprzedzał diakona niosącego cenną relikwię. Po odbytych nabożeństwie w kościele stacyjnym, sam papież odnosił relikwię do Lateranu i składał w kaplicy św. Wawrzyńca, którą nazywano „Sancta Sanctorum”. W obydwu procesjach śpiewano psalm 118 „Beati immaculati in via”⁴⁹. W Niedzielę Zmartwychwstania, przed procesją do kościoła N. Maryi Panny Większej, w kaplicy św. Wawrzyńca papież ogłaszał Zmartwychwstanie, zgodnie z tra-

⁴⁷ DE RUBEIS, 324 i YOUNG 1920, 114.

⁴⁸ DE SANTI, 3–22.

⁴⁹ OR 23; ANDRIEU 3, 270–272 oraz OR 12; MABILLON, PL 78, 1076: „Następnie powraca do pałacu i wchodząc do kaplicy św. Wawrzyńca składa tam krzyż, który wziął z ołtarza”.

dycją, którą już św. Hieronim nazwał starożytną⁵⁰. Prawdopodobnie ceremonia pochodząca ze Wschodu pierwotnie łączyła się z Jutrzną Wielkanocną, została jednak przeniesiona na początek procesji stacyjnej, ponieważ papież zmęczony odprawianiem Wigilii Paschalnej nie uczestniczył w Jutrznii⁵¹.

W pierwszej połowie XII wieku w Niedzielę Paschalną po śpiewie Prymy, papież schodził do kaplicy „Sancta Sanctorum” i po włożeniu szat pontyfikalnych, z wyjątkiem ornatu, adorował starożytny wizerunek Zbawiciela, noszący nazwę „Acheropita”, całował stopy i głośno śpiewał trzykrotnie: „Surrexit Dominus de sepulchro, qui pro nobis pependit in ligno, alleluia” („Zmartwychwstał z grobu Pan, który za nas zawisł na drzewie krzyża, alleluja”), a inni powtarzali. Następnie papież dawał pocałunek pokoju wszystkim usługującym, wkładał resztę szat pontyfikalnych i konno jechał do kościoła stacyjnego⁵².

Przy końcu XII wieku kardynał diakon Centius Savelli daje opis tego obrzędu już rozszerzonego, w następujących słowach:

Papież wchodzi, aby adorować Zbawiciela. Odkrywa wizerunek, całuje stopy Zbawiciela śpiewając głośno trzykrotnie: „Surrexit Dominus de sepulchro”, a wszyscy mu odpowiadają: „Qui pro nobis pependit in ligno, alleluia”. Wtedy akolici stawiają krzyż na ołtarzu i papież go adoruje. Po ucałowaniu Zbawiciela, razem z wszystkimi innymi wraca do siedzenia i udziela pokoju archidiakonowi, który wraca po ucałowaniu

⁵⁰ RICHETTI 2, 213.

⁵¹ DE SANTI, 8.

⁵² OR 11; MABILLON, PL 78, 1042–1043. Ordo został napisany między rokiem 1140 a 1142.

stóp tego wizerunku mówiąc: „Zmartwychwstał Pan prawdziwie”, a ten odpowiada: „I ukazał się Szymonowi”. Następnie papież w podobny sposób udziela pocałunku pokoju innym usługującym, schola w tym czasie śpiewa antyfony „Crucifixum in carne” („Ukrzyżowanego w ciele”) i „Ego sum alpha et omega” („Ja jestem alfa i omega”)⁵³.

W ciągu XIII wieku obrzęd został zmieniony – na początku następnego wieku podał to w swoim dziele „Ordinarium Sanctae Romanae Ecclesiae” kardynał Jakub Caetani (+1343). Mianowicie po ucałowaniu stóp Zbawiciela, papież bierze z ołtarza krzyż i trzymając go w rękach trzy razy śpiewa antyfonę „Surrexit Dominus de sepulchro” stale podnosząc głos, kapelani powtarzają antyfonę. Następuje pocałunek pokoju i procesja⁵⁴. Na początku XIV wieku istniał zatem w liturgii papieskiej obrzęd Podniesienia krzyża, lecz odbywał się w obecności kurii, bez udziału ludu. Tradycja przerwana przez wygnanie awiniońskie, nie odżyła po powrocie papieży do Rzymu, ponieważ ich siedziba została przeniesiona do Watykanu i stacja Mszy Paschalnej ustaliła się w bazylice św. Piotra⁵⁵.

Papież Paweł IV (1555–1559) zrobił pewien wysiłek, aby wprowadzić do Watykanu zwyczaj Bożego Grobu, ale nie zachowały się żadne teksty. Po jego krótkim pontyfikacie zwyczaj zniknął z Rzymu. Po wydaniu Rytuału Rzymskiego przez papieża Pawła V w roku 1614 także z wielu diecezji Italii znikły Groby, lecz w wielu innych regionach Europy obrzędy Złożenia w grobie i Podniesienia krzyża lub Eucha-

⁵³ OR 12; MABILLON, PL 78, 1077–1078. Ordo został napisany między rokiem 1192 a 1198.

⁵⁴ OR 13; MABILLON, PL 78, 1219.

⁵⁵ RIGHETTI 2, 214.

rystii zachowały się w rytuałach krajowych i w różnych formach odbywają się aż do naszych czasów⁵⁶.

3. Nawiedzenie grobu w Kościele zachodnim

Ewangelie nie dają opisu samego momentu powstania Chrystusa z grobu, lecz dokładnie opisują nawiedzenie pustego grobu przez pobożne niewiasty, ich dialog z aniołem oraz następne nawiedzenia grobu przez Apostołów i Marię Magdalenę, a także ukazanie się Apostołom. Ewangelisci opisali nie tylko słowa i czynności osób, ale także ich wewnętrzne wzruszenie i myśli⁵⁷. Dlatego bardzo łatwo było w dramatyczny sposób przedstawić wszystko, co działo się obok pustego grobu Zbawiciela. W IX wieku powstały takie przedstawienia w związku z Godziną czytań Niedzieli Zmartwychwstania, których responsoria w formie dialogu opowiadają wszystko, co działo się obok grobu Chrystusa⁵⁸. Najstarszy zapis tej ceremonii pochodzi z X wieku i znajduje się w *Regularis Concordia monachorum Angliae*⁵⁹.

Nawiedzenie grobu wzięło początek z dialogu liturgicznego, który często występuje w responsoriach, lecz w tej formie, jaką podają dokumenty, nie można Nawiedzenia grobu zaliczyć do obrzędów liturgicznych w ścisłym znaczeniu. Wykonujący ten dialog nie występują jako słudzy kultu, którzy wykonują święte znaki lub modlą się w imie-

⁵⁶ *Suffragia atque Adnotationes super decretis SRC*, Vol. IV, Romae 1900, 433–439.

⁵⁷ Por. Mt 28,1–10; Mk 16,1–10; Łk 24,1–12; J 20,1–18.

⁵⁸ RIGHETTI 2, 213.

⁵⁹ SYMONS, 49–50.

niu Kościoła, lecz na podobieństwo aktorów teatralnych śpiewają słowa i naśladują czynności osób biblijnych, oraz usiłują wyrazić ich wewnętrzne wzruszenie. W późniejszych stadiach rozwoju Nawiedzenia grobu brali udział także ludzie w maskach. Lecz już w najstarszym opisie Nawiedzenia grobu występują ceremonie dalekie od liturgicznego sposobu działania.

„Gdy recytuje się trzecią lekcję, czterej bracia ubierają się. Jeden z nich ubrany w albę i trzymając w ręku palmę skrycie udaje się do grobu i tam siedzi. Trzej pozostali wkładają kapy i gdy odbywa się trzecie responsorium, niosąc w rękach dymiące kadzielnice, na podobieństwo ludzi czegoś szukających idą do grobu. Czynią to naśladując anioła siedzącego przy grobie i niewiasty niosące wonności, aby namaścić ciało Jezusa. Gdy więc brat siedzący przy grobie ujrzy trzech, jakby czegoś szukających i zbliżających się do grobu, delikatnym głosem śpiewa: „Kogo szukacie?”⁶⁰ Gdy to pytanie zakończy, ci trzej jednogłośnie odpowiadają: „Jezusa z Nazaretu”. Odpowiada im siedząc przy grobie: „Nie ma Go tutaj, zmartwychwstał, jak zapowiedział. Idźcie i oznajmijcie, że powstał z martwych”. Na to polecenie ci trzej bracia zwracają się do chóru i mówią: „Alleluja. Pan zmartwychwstał”. Gdy to powiedzą, ten siedzący, jakby odwołując ich, mówi antyfonę: „Przyjdźcie i zobaczcie miejsce”. To mówiąc wstaje, usuwa zasłonę i pokazuje miejsce, w którym nie ma krzyża, lecz leżą tylko płótna, w które krzyż był zawinięty. Gdy to zobaczą, składają w grobie kadzielnice, które nieśli, zabierają płótna i rozciągają je przed duchowieństwem, jakby pokazując, że

⁶⁰ Całe pytanie brzmi: „Kogo szukacie w grobie, wyznawcy Chrystusa?”
Tekst uzupełnił SYMONS.

Pan zmartwychwstał i już nie jest zawinięty w płótno. Śpiewają antyfonę „Powstał Pan z grobu” i kładą płótno na ołtarzu.

Chociaż Nawiedzenie grobu łączy się z Godziną czytań i używa się szat i naczyń liturgicznych, całej akcji brak obiektywizmu właściwego liturgii, bo wykonujący Nawiedzenie mają naśladować czynności osób, o których mówią Ewangelie. Ceremoniał Nawiedzenia grobu wcielony do „Regularis Concordia” przypomina wskazania ułożone dla teatru. Nic więc dziwnego, że badacze szukający genezy dramatu europejskiego widzą jego początki w dramacie liturgicznym⁶¹. Nawiedzenie grobu przyciągnęło ich uwagę i stało się przedmiotem wielu studiów⁶². Fundamentalne dzieło napisał C. Lange, który rozróżnił trzy rodzaje Nawiedzenia, według ich zawartości⁶³. Klasyfikacja ustalona przez Langego została przyjęta przez następnych badaczy.

Pierwszy rodzaj stanowią wizytacje, w których przedstawia się dialog anioła z niewiastami niosącymi wonności, jak to ukazuje „Regularis Concordia”. W wizytacjach drugiego rodzaju przedstawiona jest także scena pośpiesznego udania się Piotra i Jana do grobu. Nawiedzenia trzeciego rodzaju zawierają dialog anioła z niewiastami oraz dialog Chrystusa Zmartwychwstałego z Marią Magdaleną. Czasem

⁶¹ Por. M. SEPET, *Origines catholiques du théâtre moderne*, Paris 1901; O. CARGILL, *Drama and Liturgy*, New York 1930; A. NICOLL, *Dzieje teatru*, Warszawa 1959; A. NICOLL, *Dzieje dramatu*, Warszawa 1962.

⁶² A. CIONI, *Bibliographia delle sacrae rappresentazioni*, Firenze 1961. W języku polskim obfitą bibliografię podał Z. MODZELEWSKI, *Estetyka średniowiecznego dramatu liturgicznego*, por. Bibliografia.

⁶³ LANGE, 17.

dialogi trzeciego rodzaju zawierają także scenę z Apostołami, lecz nie zawsze.

W XV wieku znikło Nawiedzenie grobu z kościołów i znalazło kontynuację w przedstawieniach teatralnych.

4. Źródła do poznania liturgii Wielkiego Tygodnia w Polsce

Do tradycji liturgicznej Polski należą wszystkie prowincje, które niegdyś należały do metropolii gnieźnieńskiej, powstałej przy grobie św. Wojciecha w 1000 roku⁶⁴, i prowincja lwowska, która powstała w 1367 roku i miała tradycję liturgiczną wspólną z gnieźnieńską⁶⁵. Można dodać, że prowincja mohylewska, która powstała w 1783 roku⁶⁶, i do której należały wszystkie parafie obrządku łacińskiego w cesarstwie rosyjskim, z wyjątkiem Kaukazu, przyjęła obrzędy Wielkiego Tygodnia w takiej formie jak w Polsce. Obrzędy te były więc odprawiane także nad brzegami Oceanu Spokojnego. Złożenie do grobu i Podniesienie Krzyża lub Eucharystii odbywały się w związku z innymi czynnościami liturgicznymi. Dlatego dla wygody duchowieństwa umieszczano je w różnych księgach liturgicznych, mianowicie w mszałach, brewiarzach, antyfonarzach i rytuałach. Największą ilość tekstów zawierają rytuały, które w śre-

⁶⁴ L. LOCZY, *Chrzest Polski*, SPM 1, Rzym 1954 – z obfita bibliografią. Por. także LThK 4, 1016–1018.

⁶⁵ W. ABRAHAM, *Początki arcybiskupstwa łacińskiego we Lwowie*, Lwów 1909. Por. także LThK 6, 939–941.

⁶⁶ E. ELTER, Z. SZOSTAKOWICZ, *Kościół katolicki na obszarach Rosji (1772–1914)*, SPM 2, Rzym 1955 467–497. Por. także LThK 7, 520–526.

dniowieczu nosiły nazwę „Agenda” lub „Liber agendarum” albo „Liber agendorum”.

Aż do połowy XVI wieku poszczególne diecezje Polski miały własne zwyczaje i własne księgi liturgiczne. Po Soborze Trydenckim, na Synodzie prowincjalnym odbytym w 1577 roku, cała prowincja przyjęła Mszał i Breviarz Rzymski ogłoszone przez papieża Piusa V⁶⁷.

Obrzędy Złożenia do grobu i Podniesienia Krzyża nigdy nie zostały wprowadzone do ksiąg liturgicznych Kościoła Rzymskiego wydanych na polecenie Soboru Trydenckiego. Z tego powodu od końca XVI wieku obrzędy własne diecezji polskich znajdują się tylko w rytuałach. Ponieważ Rytuał Rzymski jeszcze nie był ogłoszony, Synod prowincjalny polecił wydać „Liber agendorum” do użytku całej prowincji. Stało się to w latach 1579 i 1591⁶⁸. Nie bez trudności księga to weszła w użycie, lecz obydwie wydania zostały wyczerpane i przygotowały drogę Rytuałowi Rzymskiemu. Po ogłoszeniu Rytuału Rzymskiego papieża Pawła V, Synod prowincjonalny gnieźnieński odbyty w 1621 roku, polecił przygotować wydanie Rytuału Rzymskiego dostosowanego do użytku prowincji⁶⁹.

Wykonując polecenie Synodu, Jan Wężyk, arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski, w 1631 roku ogłosił wydanie Rytuału Rzymskiego dostosowanego do użytku kościołów

⁶⁷ *Acta et constitutiones Synodi Prov. Gnesnensis Provinciae AD 1577 celebratae*, Cracoviae 1578, cap. 23.

⁶⁸ *Agendorum Ecclesiasticorum liber in usum provinciae Gnesnensis conscriptus*, Coloniae 1579. *Agenda seu ritus caeremoniarum ecclesiasticarum ad uniformem ecclesiarum per universas provincias regni Poloniae usum... cura et studio Hieronimi Ponsdonii*, Cracoviae 1591–1592,

⁶⁹ *Synodus Provincialis Gnesnensis A.D. 1621 celebrata*, Cracoviae 1624, 34.

polskich pod tytułem „Rituale Sacramentorum ac aliarum Ecclesiae Caeremoniarum ex decreto Synodi Provincialis Petricoviensis ad uniformem Ecclesiarum Poloniae usum recens editum Cracoviae 1631”⁷⁰. W krótkim czasie długi tytuł został skrócony, i w języku potocznym jak w literaturze księgę nazywano Rytuałem Piotrkowskim⁷¹. W Rytuale Piotrkowskim zachowano wiele zwyczajów liturgicznych diecezji polskich – między nimi zwyczaje Wielkiego Tygodnia⁷². Rytuał Piotrkowski był wiele razy na nowo drukowany w całości, albo w wyjątkach i przez trzy wieki pozostawał w użyciu diecezji polskich⁷³. Tylko diecezja wrocławska, która już starała się o wyjęcie z prowincji gnieźnieńskiej⁷⁴, kontynuowała tradycję wydawania własnego rytuału, ale obrzęd Złożenia do grobu i Podniesienia niewiele różnił się od zwyczajów prowincji. Wreszcie po zreformowaniu Rytuału Rzymskiego na polecenie Piusa XI, w 1927 roku wydano „Rituale Romanum ecclesiis Poloniae

⁷⁰ Księga podzielona na dwie części liczy 689 stron. W drugiej części oprócz obrzędów Wielkiego Tygodnia znajdują się melodie Pasji oraz Lamentacji.

⁷¹ Por. M. FULMAN, *Rytuał rzymski a piotrkowski*, Kraków 1896.

⁷² Na początku drugiej części Rytuału umieszczono dwa cytaty. Pierwszy zawiera słowa św. Grzegorza Wielkiego skierowane do św. Augustyna, biskupa Anglii: „Znasz, czcigodny Bracie, zwyczaje Kościoła Rzymskiego. Lecz uznaję za słuszne, abyś z tego, co znalazłeś w Rzymie albo w Galii lub w jakimś innym Kościele, starannie wybrał to, co może się więcej podobać wszechmogącemu Bogu”. Por. Ep. 74. PL 77, 1187. Drugi cytat pochodzi z pism św. Augustyna z Hippony: „W tych sprawach, o których niczego nie postanawia Pismo Święte, należy uznać za prawo zwyczaj Ludu Bożego i postanowienia starszych. Należy przywoływać do porządku przekraczających prawo Boże i lekceważących zwyczaje kościelne” (Ep. 88).

⁷³ Wszystkie wydania wylicza WRONA, 368–369.

⁷⁴ SABISCH, 96–141.

accomodatum”⁷⁵, według którego odprawiano obrzędy Złożenia w grobie i Podniesienia aż do czasu reformy Soboru Watykańskiego II. Diecezja wrocławska w 1929 roku wydała książkę pod tytułem *Appendix ad Rituale Romanum pro dioecesi Wratislaviensi*⁷⁶.

Zatem przez sześć pierwszych wieków życia Kościoła w Polsce diecezje używały różnych ksiąg liturgicznych, które trzeba zbadać, aby poznać rozwój obrzędów Wielkiego Tygodnia w Polsce. Rękopisów jest niewiele, ponieważ archiwa Polski poniosły wielkie straty. Płock posiadał cenny zbiór rękopisów liturgicznych. Zostały one wywiezione z Płocka w czasie II wojny światowej i tylko nieliczne zostały zwrócone. Na szczęście przed wojną J. Michalak sporządził dosyć dobrą relację o obrzędach Wielkiego Tygodnia opisanych w rękopisach przechowywanych w Płocku⁷⁷. Więcej szczęścia miały rękopisy krakowskie, których seria zaczyna się od XIII wieku, oraz rękopisy wrocławskie, których seria zaczyna się od XIV wieku. Część tekstów wrocławskich opublikował J. Klapper⁷⁸, lecz dostępne są także w oryginale.

Teksty liturgiczne wydane drukiem zachowały się w wystarczającej ilości, chociaż nie wszystkie wydania z XVI wieku są dostępne. Niewielką pomoc stanowią uchwały synodów, ponieważ nie wchodzą w szczegóły obrzędów. Pierwsza wzmianka o obrzędach Wielkiego Tygodnia znajduje się w tekstach Synodu prowincjalnego z 1420 roku, lecz dotyczy obrzędów Komunii św. w Wielki Piątek, a nie

⁷⁵ Tytuł kompletny w Bibliografii.

⁷⁶ Tytuł kompletny w Bibliografii.

⁷⁷ Patrz w bibliografii MICHALAK 1931 oraz MICHALAK 1939.

⁷⁸ KLAPPER, patrz Bibliografia.

obzędów Złożenia w grobie. Konstytucje wydane przez następne synody nakładają, albo przypominają, obowiązek zachowania przepisów rytuału i nie wnoszą nowych elementów do rozwoju obzędów, których istnienie i forma były już zakorzenione w całej prowincji.

Książki omawiające życie kulturalne narodu w dziedzinie literatury, sztuki i obyczajów wykazują ścisły związek Grobu Chrystusa z życiem kulturalnym narodu. Z tych prac można się dowiedzieć, jak przepisy rytuału były wykonywane i jakie owoce przynosiły dla życia religijnego ludzi.